

עיונים לשבת פרשת וישב עפ"י הרמב"ם

מרכז מורשת הרמב"ם רח' התנאים 6 טבריה, משרדי המרכז רח' יוחנן בן זכאי 6 טבריה, טלפקס- 04-6790632

לשאלות, הערות והארות info@harambam.org.il

לעילוי נשמת אסתר בת רחמה

מצוות יבום

הרב שאולי גרינפלד

נתתיה לשלה בני". המשך הסיפור, מעלה שאלות נוספות: תמר היא הרי אלמנה, ולא אשת איש – ואם כן מה בכך שהיא בהריון? וכי אלמנה אינה רשאית לעשות כטוב בעיניה? וכן יש להבין – מדוע כאשר יהודה הבין שהוא האב, נחה דעתו? הרי אם סוף סוף אם לתמר היה אסור לזנות למרות היותה אלמנה, מדוע כאשר התברר שהיא זינתה אתו, כבר הכל נהיה טוב?

רבי אברהם בן הרמב"ם בפירושו לתורה, מביא את פירושו של סבו, רבי מיימון הדיין, אשר נועד לפזר מעט את הערפל אשר סביב פרשה זו, ומסיים שלפירוש זה הסכים אביו הרמב"ם:

"ולאבי אבא ז"ל סברה, אשר טעמה כי היבום בימי קדם לאחים בתחילה, ואם לא עשו כן - היה לאב או לשאר קרובים. וכאשר ראתה תמר כי לא ניתנה לשלה, ועלה על דעתה לעשות ערמה ליהודה, אחזה בשעת הכושר בזה. וכאשר גמרה את ערמתה והשיגה את המטרה בהשגת ההיריון מיהודה - הלכה לה. וחשב יהודה כי ההיריון היה מאיש נכרי, ולפיכך צווה להרוג אותה, לפי שזנתה והיא זקוקה ליבם. וכאשר נודע לו שהיא הרה ממנו, פטר אותה מן המיתה, שהרי לא היתה חוטאת לפי שהוא היה ראוי ליבום. ואבא מרי זכרונו לברכה היה חושב שיטה זו לדבר מתקבל ומכריע כמותה".

רבי מיימון הדיין פירש, שמצוות היבום בזמן שקודם מתן תורה, היתה נעשית או על ידי אחד האחים או על ידי האב, או על ידי קרוב אחר. אלא שהיו נותנים עדיפות לכך שהיבום יתקיים על ידי אחד האחים, ורק אם אף אחד מהאחים לא יבם, היה מיבם האב או קרוב אחר. כל עוד האלמנה לא היתה מתיבמת, היא היתה נשארת 'שומרת יבם' – מחכה ליבום, והיה אסור לה להינשא לזר ממשפחה אחרת.

בפרשתנו אנו פוגשים לראשונה את מצוות היבום. וכך מספרת התורה¹:

"ויקח יהודה אשה לער בכורו ושמה תמר. ויהי ער בכור יהודה רע בעיני ה', וימיתהו ה'. ויאמר יהודה לאונן בא אל אשת אחיך ויבם אותה והקם זרע לאחיך. וידע אונן כי לא לו יהיה הזרע, והיה אם בא אל אשת אחיו ושחת ארצה, לבלתי נתן זרע לאחיו. וירע בעיני ה' אשר עשה, וימת גם אתו".

התורה מספרת, שיהודה הורה לבנו אונן, ליבם את אשת אחיו המת ער. אך אונן לא רצה ליבם, כיון שידע ש'לא לו יהיה הזרע', וכיון שכן, ה' המית גם אותו.

תגובתו של יהודה למותו של אונן, היא שהוא מורה לתמר לחכות שגֵנו השלישי שְלֵה יגדל, אף שלמעשה יהודה אינו רוצה ששלה ינשא לה, שמא ימות כאחיו²:

"ויאמר יהודה לתמר כלתו, שבי אלמנה בית אביך, עד יגדל שלה בני, כי אמר פן ימות גם הוא כאחיו, ותלך תמר, ותשב בית אביה".

פרשה זו מעוררת שאלות רבות: מה עניינו של היבום? מה מקומו לפני מתן תורה? מפני מה אונן לא רוצה ליבם – או במילים אחרות – למה הכוונה ש'לא לו יהיה הזרע'? וכן - מפני מה תמר חייבת לחכות לשלה?

התורה ממשיכה ומספרת, שלאחר שתמר מבינה, שיהודה לא מתכוון לתת אותה לשלה, היא גורמת ליהודה עצמו להיות איתה. יהודה לא יהודה שהאשה שעמה היה, היתה תמר. כאשר נודע ליהודה שתמר בהריון, הוא פוסק לה דין מוות. אך כאשר מתברר לו שאכן הוא אבי ההריון, הוא מבטל את הדין ומזכה את תמר³: "ויכר יהודה, ויאמר צדקה ממני, כי על כן לא

1 בראשית ל"ח ו - י.

2 פסוק י"א.

3 פסוק כ"ו.

בספר החינוך. אשר כתב בהביאו את מצווים יבום:⁶

"משרשי המצוה, לפי שהאשה אחר שנשאת לאיש הרי היא כאחד מאבריו, שכן יחייב הטבע מפני מעשה האב הראשון שלוקחה אחת מצלעותיו וממנה בנה לו האל אשה, והאיש הזה שמת בלא בנים שיהיו חלק ממנו לזכרון לו ולמלאות מקומו בעולם לעבודת בוראו, ועוד אין זכר לו בעולם הגופני זולתי זאת האשה שהיא עצם מעצמיו ובשר מבשרו, היה מחסדי האל-עליו להקים לו זרע ממנה על ידי אחיו שהוא גם כן כחצי בשרו, כדי שיהיה אותו הזרע ממלא מקומו ועובד בוראו תחתיו ויזכה על ידו בעולם הנשמות אשר הוא שם".

האשה של אדם, היא חלק ממנו - 'עצם מעצמיו'. האח המת אמנם איננו כאן, אבל נשאר ממנו משהו - אשתו. גם אחיו הוא 'חצי בשרו', והחיבור ביניהם יתן בן שעבודת הבורא שלו, תעמוד לזכותו של האח המת. והרי שזו התועלת של מצוות היבום, לנשמת האח המת. וממשיך בעל ספר החינוך וכותב:

"וכמו כן באמת האח החי אשר הוליד הבנים מן היבמה גם אליו חלק בהם וזוכה גם הוא בזכותם, אמנם לא לו יהיה כל הזכות, כי גם אחיו יטול חלקו בשביל החלק הגדול שיש לו בהם והיא האשה שנפלה לחלקו בתחלה כמו שאמרנו. ולפי זה שזכרנו על צד הפשט כשיאמר וידע אונן כי לא לו יהיה הזרע, ענינו לומר כי כל זכות הזרע לא יהיה לו, שאחיו יטול חלק בהם, ולמקצת הזכות לא היה חושש. גם כי אולי שיעקר הזכות לאח המת לפי שהוא כבעל הקרקע והאח החי כאריס".

היותו של האח החי, הוא בכך שחלק מהזכויות, ואולי אפילו עיקר הזכויות שיהיו ממעשיו הטובים של הבן שנולד כתוצאה מהיבום, יהיו לטובת האח המת, ומסיבה זו, לא רצה אונן ליבם.

מצוות יבום, מבטאת אם כן, את הקשר הרוחני בין אבי המשפחה, לאשתו וילדיו. אותו רעיון אנו מוצאים גם בנר חנוכה:⁷ 'מצוות חנוכה - נר איש וביתו'. ההדלקת הנר של אבי המשפחה - היא ההדלקה של המשפחה כולה. כמו שהאשה והבן מזכים את האב, כך גם האב מזכה את האשה והבן.

לאור הבנה זו, מובן שלתמר אכן היה אסור לזנות, אך כיון שזנתה עם יהודה, אבי בעליה המתים, לא היה בכך כל איסור, אלא להיפך - בכך נתקיימה בה מצוות יבום.

נותר לנו להבין, מהו עניינה של מצוות יבום, ומדוע סירב אונן ליבם. במורה נבוכים⁴ כתב הרמב"ם:

"טעם היבום הרי מפורש, שהיה מנהג קדום קודם מתן תורה, והניחתו התורה. אבל החליצה היא מחמת זרות אותן הפעולות⁵ לפי מנהגי אותם הזמנים, ושמה ימנע מעצמו אותה הזרות וייבם".

הרמב"ם לא מבאר מהו עניינה של מצוות היבום, אלא כותב כדברי אביו, שהיה זה מנהג קדום עוד לפני מתן תורה, והתורה השאירה אותו. ולא רק שהתורה השאירה את מנהג היבום, אלא שהוסיפה התורה וקבעה שמי שלא ירצה ליבם, יצטרך לקיים את מצוות חליצה, וכיון שככל הנראה אנשים לא ירצו לקיים את מצוות חליצה, מחמת שהעניינים המשפיליים שכלולים בה, הרי שיצטרכו ליבם.

הרמב"ם, בפירושו כאן, כותב שעניין היבום שייך לסודות התורה:

"העניין סוד גדול מסודות התורה בתולדת האדם, וניכר הוא לעיני רואים, אשר נתן להם השם עיניים לראות ואזנים לשמוע. והיו החכמים הקדמונים קודם התורה יודעים כי יש תועלת גדולה ביבום האח, והוא הראוי להיות קודם בו ואחריו הקרוב במשפחה, כי כל שארו הקרוב אליו ממשפחתו אשר הוא יורש נחלה יגיע ממנו תועלת... והנה נחשב לאכזריות גדולה באח כאשר לא יחפוץ ליבם".

היבום מביא תועלת לנשמת המת, ולכן חוסר ההסכמה של האח ליבם, נחשב לאכזריות גדולה וחוסר התחשבות באחיו. אך מוסיף הרמב"ם ומלמד אותנו, שיש ביבום גם ויתור של האח המיבם, ובגלל אותו ויתור לא רצה אונן ליבם:

"ולא אמר הכתוב 'ויאמר אונן', אבל אמר: 'וידע אונן כי לא לו יהיה הזרע', כי ידיעה ברורה היתה לו בזה שלא יהיה לו הזרע".

הרמב"ם מודיע לנו שיש לאח המת תועלת מהיבום, על חשבון אחיו החי שיבם את אשתו, אך אינו מבאר מדוע היבום מועיל לנשמת המת, ומדוע יש בכך ויתור מצד האח החי. הסבר לנקודות אלו, מצאנו בדברי בעל

6 מצווה תקצ"ח.

7 שבת כ"א:.

4 ג, מ"ט.

5 כלומר: הפעולות הנעשות במהלך ביצוע החליצה: חליצת הנעל והיריקה.